

**СИФАТҲОИ МУРАККАБ ДАР
“ТУГЛУҚНОМА” –И АМИР
ХУСРАВИ ДЕҲЛАВӢ**

Ҳабибзода Зоҳир Иzzат, унвонҷӯи
Институту забон ва адабиёти ба номи
А.Рӯдакӣ. (Душанбе, Тоҷикистон)

**СЛОЖНЫЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ
В “ТУГЛУК-НАМЕ” АМИРА
ХУСРАВА ДЕХЛАВИ**

Ҳабибзода Зоҳир Иzzат, соискатель
Института языка и литературы имени
А.Рудаки (Душанбе, Таджикистан)

**COMPOUND ADJECTIVES IN
“TUGLUKNAME” BY AMIR
KHUSRAV DEHLAVI**

Habibzoda Zohir Izzat, applicant, Institute of
Language and Literature named after A. Rudaki,
(Dushanbe, Tajikistan) e-mail: zoirhhd@mail.ru

Сифатҳои мураккаб дар “Туглуқнома”-и Амир Хусрави Деҳлавӣ баррасӣ шудааст. Зикр гардидааст, ки сифатҳои мураккаби осори Хусрав, аз ҷумла “Туглуқнома” то ҳол диққати муҳаққиқонро ба худ ҷалб накардааст. Таъкид шудааст, ки сифатҳои мураккаб дар “Туглуқнома” василаи муҷаз ва ифоданок баён намудани матлаб, барҷаста тасвир намудани симои манфӣ ва мусбати қаҳрамону персонажҳо, ҳодисаву воқеаҳо мебошанд. Бо мисолҳои мушаххас фарқи сифати мураккаб аз ибора нишон дода шудааст. Доир ба қолабҳои сифатҳои мураккаб, маълумот дода, сифатҳои мураккаб аз ҷиҳати таркиби морфологӣ ғуруҳбандӣ гардида, семантикаи онҳо баррасӣ шудааст. Зикр ғайтааст, ки дар сохтани сифатҳои мураккаб асосан исм, сифат, асосҳои феълӣ иштирок мекунад.

Калидвожаҳо: Амир Хусрави Деҳлавӣ, забони “Туглуқнома”, сифатҳои мураккаб, калимасозӣ, семантика, таркиби морфологӣ, асосҳои феълӣ

Рассматриваются сложные прилагательные в “Туглук-наме” Амира Хусрава Дехлavi. Отмечается, что использование Хусравом сложных прилагательных, в частности в “Туглук-наме”, до сих пор не стало предметом исследования. Подчеркивается, что сложные прилагательные в “Туглук-наме” служат для более образного выражения цели, выразительного описания положительных и отрицательных героев и персонажей, а также явлений и событий. На конкретных примерах показано, что сложные прилагательные существенно отличаются от словосочетаний. Приведены данные о способах образования сложных прилагательных, которые классифицированы по морфологическому составу и проанализированы согласно семантическим особенностям. Отмечается, что в образовании сложных прилагательных в основном участвуют существительные, прилагательные, основа глагола.

Ключевые слова: Амир Хусрав Дехлavi, язык “Туглук-наме”, сложные прилагательные, словообразование, семантика, морфологический состав, основа глагола

The article examines complex adjectives in “Tughluk-name” by Amir Khusraw Dehlavi. It is noted that Khusraw’s use of complex adjectives, in particular in “Tughluk-name”, has not yet become the subject of research. It is emphasized that complex adjectives in “Tughluk-name” serve to more figuratively express the goal, expressively describe positive and negative heroes and characters, as well as phenomena and events. Specific examples show that complex adjectives differ significantly from phrases. Data are provided on the methods of formation of complex adjectives, which are classified according to their morphological composition and analyzed according to semantic features. It is noted that nouns, adjectives, and verb stems are mainly involved in the formation of complex adjectives.

Key words: Amir Khusraw Dehlawi, language of “Tughluk-name”, complex adjectives, word formation, semantics, morphological composition, verb stems

Калимасозӣ як қисми забоншиносӣ, ки сохти калимаҳо, усулҳои калимасозӣ, воситаҳои калимасозӣ ва қонунҳои сохта шудани онҳоро меомӯзад. Забони адабии ҳозираи тоҷикӣ меёра ва усули қолабҳои муайяни калимасозӣ дорад, ки таърихан ташаккул ёфта, дар баробари пешравии ҳаёти ҷомеа инкишоф меёбад. Тарзу қолабҳои калимасозӣ то андозае устуворанд, ки дар давоми садсолаҳо тағйир намеёбад ва дар асоси ҳамин қолабҳо калимаҳои нав ба миён меоянд ва таркиби луғавии забонро ғайр мегардонанд. Дар сохтани офаридаҳои вожаҳо, ташаккул ва тақомули таркиби луғавии забон адибону нависандагон, луғатнигорон, қаламкашон нақши муҳим доранд.

Амир Хусрави Деҳлавӣ аз зумраи адибонест, ки бо офаридаҳои нотакрори хеш саҳми хешро дар ташаккули таркиби луғавии забони адабии тоҷикӣ-форсӣ гузоштааст. Сифатҳои мураккаб дар осори шоир мавқеи устувор дошта, то ҳанӯз мавриди паҷуҳиши муҳаққиқон қарор нагирифтаанд. Сифатҳои мураккаб муъҷазбаёнӣ ва ифоданокии баёнро таъмин менамоянд.

Калимаҳои мураккаб дар забони тоҷикӣ-форсӣ таърихи куҳан доранд ва ин маъниро забоншинос Д.Саймиддинов дар асараш “Вожашиносии забони форсии миёна” дар алоқамандии ҷузъҳо ва робитаи грамматикӣ чунин шарҳ додааст: “*Бинобар робитаи ҷузъҳо вожаҳои мураккаб ба ду гурӯҳ шомил мегарданд: 1. вожаҳои мураккабе, ки ҷузъҳои онҳо ба таври мустақил дар робитаи баробар қарор доранд; 2. вожаҳои мураккабе, ки як ҷузъ ба ҷузъи дигар аз нигоҳи маъно бастагӣ дошта, яке дигарро таъхис менамояд*” [17, 2001, 144]. Аз рӯи ин таснифот калимаҳои мураккаб ба пайваст ва тобеъ чудо шудаанд.

Дар таҳқиқоти забоншиносон ва ховаршиносон Т.Д. Чхеидзе, Л.С. Пейсиков, Ю.А.Рубинчик, Т.А.Чавчавадзе, М.Турсунов ва дигарон дар мавриди вижаҳои калимаҳои мураккаб маълумот дода шудааст, аммо таснифоти калимаҳои мураккаб дар ин сарчашмаҳо яқини сурат нагирифтааст. Чунончи, муҳаққиқ Т.Д. Чхеидзе калимаҳои мураккабро ба ҷаҳор гурӯҳ чудо мекунад: 1) калимаҳои мураккаби пайваст; 2) калимаҳои навъи тақрор; 3) калимаҳои мураккаби детерминативӣ; 4) поссессивӣ [ниг.: 25,74].

Яке аз муҳаққиқони забони форсии муосир Л.С.Пейсиков калимаҳои мураккабро ба се гурӯҳ чудо намудааст: 1) детерминативӣ; 2) копулятивҳо ва 3) қолабҳои мураккаби наҳвиғуна (синтактикоподобные сложные слова -сращения) тасниф мекунад [13, 153]. Ду гурӯҳи аввал маъмул буда, ба гурӯҳи сеюм он калимаҳои мураккабро шомил донистааст, ки аз ҷумлаҳо ташаккул ёфтаанд.

Ю.А.Рубинчик дар асараш- «Очеркҳои грамматикӣ забони порсӣ» [ниг.: 228] вожаҳои мураккаби забони форсиро вобаста ба муносибати маъноии ҷузъҳо ба ду гурӯҳ тасниф менамояд: 1) калимаҳои мураккаби номии навъи пайваст ва 2) вожаҳои мураккаби номии типӣ детерминативӣ, яъне тобеъ [ниг.:14, 820].

Калимаҳои мураккаб дар “Грамматикаи забони адабии тоҷик” [1985] ба

1. калимаҳои мураккаби пайваст;

2. калимаҳои мураккаби тобеъ;

3. калимаҳои мураккаби омехта [1985] тасниф карда шудааст, ки ба қалами забоншинос

Ш.Рустамов тааллуқ дорад.

Бояд зикр намуд, ки калимаҳои мураккаб аз ҷиҳати таркиби ҷузъҳо дучузъа ва бисёрҷузъа мешаванд. Дар мақолаи мазкур сифатҳои мураккаб аз ҷиҳати таркиби морфологӣ ва семантика мавриди паҷуҳиш қарор гирифтааст.

Калимаҳои мураккаб аз ҷиҳати мансубияташон ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ ба исмҳои мураккаб, сифатҳои мураккаб, зарфҳои мураккаб чудо гардида, бо вазифаи маъниофарии

хеш фарқ мекунад. Сифатҳои мураккаб дар “Туғлуқнома” —и Амир Хусрави Дехлавӣ барои тавсифи образи персонажу қаҳрамонҳо, ҳодисаву воқеаҳо, барҷаста нишон додани симои манфӣ ва мусбати одамон ва образнокӣ истифода гардидааст.

Сифатҳои мураккаб дар асари мавриди назар аз ҷиҳати семантика ва таркиби морфологӣ гуногун буда, барои муҷазу муассир баён намудани матлаб, ифоданокӣ қорбасти гардидаанд.

Сифат мафҳуми аломату хусусиятро ифода намуда, бо обурани ҷиссии худ чун воситаи таъсирбахши забон ва санъати сухан аҳамияти калони услубӣ пайдо мекунад. Тавассути сифатҳои мураккаб нависанда ва ё шоир метавонад аломати ашё ва ё ҳодисаву воқеа, симои одамонро муассир ва образнок офарида, ба хонанда таъсир расонад.

Чунончи, дар байти зерин барои тасвири симои шахс ду вожаи мураккаб: **решид** ва **дилреш**-ро истифода шудааст, ки аз ду ҷузъ, сифат+исм- **реш+дил**, **исм+сифат-дил+реш** таркиб ёфта, ба маънои “хастадида, озурдадида, дилафғор” омадааст. Вожаи **дилреш** аз ибораи **дили реш** таркиб ёфта, серистеъмол аст. Манбаи пайдоиши калимаи мураккаби **решид** ё **дилреш** ибораҳои фразеологӣи **дили реш** ба маъноҳои “дили дардманд, синаи маҷруҳ”, ва **дили касе реш** шудан “азоб кашидан”, ки дар забони адабӣ серистеъмоланд, маҳсуб меёбанд.

Вожаи **решид** дар “Ғиёс-ул-луғот”, “Фарҳанги забони тоҷикӣ”, “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷикӣ”-и Садриддин Айнӣ дар ин қолаб ба назар нарасид. Шоир ҳар ду вожаро чун муродифи луғавӣ барои ғурез аз такрори бемавқеъ ба қор бурдааст:

*Аз он кас **решид** арчи дили хеш,
Дилаш ранҷа нашуд з-он ранҷи **дилреш** [1, 346].*

Тавсиф барои пуртаъсир ва барҷаста нишон додани аломати ашё ва ба тарзи табиӣ тасвир намудани ҳодисаю воқеаҳо хизмат мекунад. Дар байти зерин сифати мураккаби **нафси ҷафобаҳр** истифода шудааст, ки аз исми ҷафо —“ситама, ҷабр, зулм” ва баҳр, ки маънои фаровониро ифода намудааст, мушоҳида гардид. Калимаи мазкур ба маънои ҷабр ва зулми беандоза омадааст:

*Ба сони ханзал аз нафси **ҷафобаҳр**,
Бурунсӯ нарму рангин в-аз дарун заҳр [1, 348].*

Дар забони адабии тоҷикӣ бо ёрии миёнванд сохта шудани сифатҳои мураккаби пайвасти маъмул ва серистеъмоланд, аммо дар маводи таҳқиқи мо бо ин усул танҳо як вожа мушоҳида гардид. Вожаи **рав+о+рав** аз ду асоси замони ҳозираи феъл ва миёнванди —о- таркиб ёфта, аломатро ифода мекунад:

*Бад —ин тартиб лашкар ронд Хусрав,
Кашида бар фалак бонги **раворав** [1, 357].*

Зикр кардан бомаврид аст, ки дар ташкили калимаҳои мураккаб ибораҳо мавқеи хос доранд. Аз ибора сохта шудани калимаҳои мураккабро забоншиносон М. А. Кумахов[1963], Л. С. Пейсиқов [1973] ва дигарон таҳқиқ намуда, алоқамандии ибораҳоро бо калимаҳои мураккаб таъкид мекунад.

Калимаҳои мураккаб ва ибора воҳидҳои гуногуни забон буда, яке дар сарф, дигаре дар наҳв баррасӣ мегарданд. Ибора аз ду ё зиёда ҷузъҳои мухталифи мустақилмаъно таркиб ёфта, бо воситаҳои грамматикӣ алоқаманд мегардаду муносибати мураккаби гуногуни маъноиро ифода мекунад [ҒЗАҲТ, 1985]. Калимаҳои мураккаб чунин хусусиятро доро нестанд ва онҳо чун як воҳиди нутқ хизмат мекунад.

Забоншинос Ш. Рустамов доир ба умумияту тафовути ибора ва калимаҳои мураккаб чунин ибрази андеша намудааст: “*Азбаски ҳар як калимаи таркиби ибора ба ҷиссаҳои*

гуногуни нутқ мансубият дорад, мувофиқи категорияҳои ҳамагон ҳиссаи нутқ тағйир меёбад. Масалан, агар яке аз калимаҳои ибора исм бошад, вай метавонад, дар шакли танҳо ва ё ҳамчун ояд, артикл қабул кунад, бо бандакҳо ва ё пешоянду пасояндҳо ояд, ё ки муайянкунандаҳои гуногун қабул кунад. Агар яке аз ҷузъҳои ибора сифат бошад, метавонад суффиксҳои дараҷасоз, ҳиссаҷа ва калимаҳои зарфӣ қабул кунад ва ғайра. Вале дар калимаҳои мураккаб ҷузъҳо ин гуна ҳуқуқ ва имконият надоранд, чунки ҷузъҳои калимаи мураккаб, пас аз он ки ба ҳам васл мешаванд, ҳуқуқи калимагиро аз даст медиҳанд, ба асосҳо табдил меёбанд, асосҳо бошанд, морфема ба шумор мераванд [15. 1972, 58].

Ш. Рустамов дуруст зикр намудааст, ки калимаи мураккаб баъди васл гардидан як замина грамматикӣ қабул мекунад ибора вобаста ба ҷузъҳои замина грамматикӣ мегардад [15. 1972, 59].

Як гурӯҳ сифатҳои мураккабе, ки дар маводи гирдовардаи мо мушоҳида гардиданд, аз ибораҳои феълӣ ва изофӣ ба миён омадаанд. Чунинчӣ: **фитнапарвард –парварандаи фитна, торикдидор-дидори торик, шумчехр-чехраи шум, бадруз-рузи бад, машғалафруз-афрузандаи машғал, ҳилатандӯз андӯзандаи ҳилат, бадомӯз-омӯзандаи бадӣ** ва ғайра. Адиб ин сифатҳои мураккабро бо мақсади барҷаста нишон додани аломат, ҳислат ва хусусияти образҳо ба кор бурдааст:

*Чунон буд ин ҳадиси **фитнапарвард**,
Ки шоҳ он фитнаро чун хоси худ кард [1, 347].*

*Ҷимоди дуҷуминро шум падидор,
Ҳилоли тираву **торикдидор** [1, 349].*

*Муҳолиф **шумчехре** Ҷарё ном,
Рухе з-иблису чашиме з-Аҳриман вом 1, [350].*

*Бурун зад ғавҷе аз ҳиндуи **бадруз**,
Зи теги хеш гашта **машғалафруз** [1, 345].*

*Ба ҳар чора, ки гардад **ҳилатандӯз**,
Савоб омӯзадаи чархи **бадомӯз**[1, 354].*

Дар сохтани сифатҳои мураккаб ҳиссаҳои мустакилмаънои нутқ нақши муҳим доранд. Аз ин рӯ, сифатҳои мураккабро аз ҷиҳати таркиби морфологӣ ба чунин гурӯҳҳо тақсиф намудан мумкин аст:

1. Исм+исм. Сифатҳои мураккабе, ки ҳар ду ҷузъашон исм мебошад. Чунин қолаб дар маводи гирдовардаи мо танҳо ду то вожа мушоҳида гардид: **шутурдил, наҳангоҳанг**:

Дар забони адабӣ вожаи **шутурдил** низ маъмул буда, ба маънои бадхоҳӣ, номардӣ ташреҳ гардидааст. Вожаи шутурдил чунин маъниҳоро дорост: “кинавар, кинаҷӯй, бадхоҳ” [ФЗТ, ҷ.2, 1966, 606]:

*Ба қалъа сартабаҳ Маҳмуди **пурдил**,
Нагашт аз ҳайвати шерон **шутурдил** [1, 354].*

Тавсиф яке аз воситаҳои образнок ифода намудани фикр ба шумор меравад. Амир Хусрави Деҳлавӣ ин санъатро хуб ба кор бурдааст. Дар мисоли зерин вожаи **наҳангоҳанг** мушоҳида гардид, ки хоси услуби шоир буда, дар сарчашмаҳо мушоҳида нагардид:

***Наҳангоҳанг** аждарҳо саворон,
Давон бедасту по монанди морон [1, 363].*

2). Исм +сифат. Дар ин қолаб вожаи **сартез** ба назар расид, ки серистеъмол буда, аломати ашро мефаҳмонад:

*Ғуломонро чу номи худ дар он пос,
Синон **сартез** гашта, ханҷар-алмос [1, 356].*

Дар байти зерин вожаи мураккаби **мӯ+шикоф** ду маротиба корбаст гардидааст, ки яке ба вазифаи исм ва дигаре ба вазифаи сифат омадааст. Вожайи **мӯшикоф** аслан киноя ба “муҳаққиқи нуктасанҷ, одами пурдиққат ва борикбин” [ФЗТ, ҷ.1, 1969, 808] мебошад. Аз таҳлил маълум гардид, ки дар асл вожаи мураккаби **мӯшикоф** сифат аст. Дар байти зерин субстантиватсия шуда ба исм гузаштааст ва категорияи грамматикӣ исм- пасванди ҷамъбандии –он қабул намуда, ба вазифаи исми шахс омадааст. Дар мисраи дуюми байти мазкур калимаҳои мураккаби **шона+шикоф** ва **пур+газоф** корбаст гардида, ки ҳарду дар асл сифати мураккабанд. Аммо вожаи **шонашикоф** сифат ва **пургазофон** ба вазифаи исм омадааст:

*Хаданги мӯшикофи мӯшикофон,
Шуда шонашикофи пургазофон [1, 364].*

3) Сифат +исм. Аз сифат ва исм таркиб ёфтани калимаҳои мураккаб дар асар серистеъмоланд. Чунончи: *бадбахт [348], пуроб [352]. [352], бадрӯз, кинтӯз[355], камбахт [356], сияҳрӯй [356].*

Сифатҳои мураккаби зикргардида аз ҷиҳати алоқаи грамматикӣ ба ду навъ чудо мешаванд. Чӯзӣ якум асосӣ буда, чӯзӣ дуум ба он тобеъ мебошад: **пуроб**:

*Наёми ханҷарашро гашта ин фан,
Даҳан пуроб баҳри хуни душман [1, 352].*

Бояд зикр намуд, ки дар забони тоҷикӣ бо ёрии вожаи **пур** сохтани сифатҳои мураккаб маъмул ва серистеъмол аст. Дар маводи мо бо чӯзӣ **пур** вожаҳои мураккаби **пурдил**, **пурмавҷ**, **пуроб** мушоҳида гардиданд, ки дар истеъмол қарор доранд. Вожайи **пурдил** ба маънои “нотарс, далер, диловар, часур” дар адабиёти классикӣ зиёд истифода гардидааст:

*Намуд он рӯз пурдил дар пайи ҷанг,
Чӣ чора, чун расидаи куштаву танг [1, 357].*

*Малик Ғозӣ дар ин дам пурдилу шод,
Ба танҳо сӯи пилон рафт чун бод[1, 360].*

*Зи сӯи Хусрави мудбир яке фавҷ,
Бурун зад ҳамчу аз дарёи пурмавҷ [1, 360].*

Сифатҳои мураккабе, ки чӯзӣ дуум асосӣ буда, чӯзӣ якум ба он тобеъ мебошад, серистеъмоланд: **бахти бад-бадбахт**, **рӯзи бад-бадрӯз**, **бахти кам –камбахт** ва ғ:

*Вазиру кордону ноиби тахт,
Валекин бахти некаш карда бадбахт... [1, 348].*

*Равон шуд тунд Хусравхони бадрӯз,
Ба кин сӯи Малик Ғозии кинтӯз[1, 355].*

*Ба дасти чап ҳам анбӯҳ лашиқаре сахт,
Ҳаводорони Хусравхони камбахт [1, 356].*

Дар асари мавриди назар сифатҳои мураккабе, ки аз сифату исм таркиб ёфтаанд ба назар расиданд, ки маънояшон маҷозӣ мебошад. Калимаи **сияҳрӯй** ба маънои маҷозии “шарманда, шармсор, расво, беобрӯ” [ФЗТ.ҷ.2. 1969, 235] истифода мегардад:

*Зи зангӣ рӯяшон ба ҳар сӯй,
Шуда дашт аз сияҳрӯён сияҳрӯй [1, 356].*

Дар байти зерин шоир аз санъати сифатчинӣ истифода намуда, сифати шахсро барҷаста тасвир намудааст: **зӯр+мард-марди зӯр**, **кор+дида- шахси ботачриба**. Вожайи **зӯр+мард** аз сифату исм таркиб ёфта бошад, вожаи **кордида** аз исми **кор** ва сифати феълии **дида** таркиб ёфтааст:

Сарони зӯрмарду кордида,

Ки буданд ин амал бисёр дида [1, 357].

Дар байти зерин ду сифати мураккаб **камар+банд** ва **шоиста+фарзанд** мушоҳида гардид, ки серистеъмоланд:

*Ба сӯи майсара дар кин камарбанд,
Малик Фахруддувал шоистафарзанд [1, 358].*

Шоир барои ифоданок нишон додани ҳолат вожаи **бадсайр**-ро ба кор бурдааст. Дар асл хасм **бадсайр** намешавад, онро нависанда бо мақсади муассирии нутқ ба кор бурдааст:

*Ки то фарқе бидонад хасми бадсайр,
Зи роёти малик бо рояти ғайр [1, 359].*

Сифати мураккаби **сахткин** аз сифати аслии **сахт** ва исми маънии **кин** таркиб ёфта, ба маънои **кинаи сахт доштан** нисбати касе истифода шудааст:

*Дар он дилҳо, ки бодаш сахткин буд,
Калиди най ба қулфи оҳанин буд [1, 361].*

Вожаҳои мураккаби **сабуказм** ва **Рустамразм-ро** барои тавсифи образи ба ҳам муқобил ба кор бурдааст:

*Ба фавҷи дюмин шери сабуказм,
Малик Баҳром Абеҳи Рустамразм [1, 358].*

4).Исм+асоси замони ҳозираи феъл. Сифатҳои мураккабе, ки аз исм ва асоси замони ҳозираи феъл таркиб ёфтаанд, ба мушоҳида расиданд: **хунрез**[351, 355], **дамсоз** [349], **кинагустар**[355], **офатангез** [356].

Сифатҳои мураккаби зикрёфта аз ҷиҳати дараҷаи истеъмол ва обуранги услубӣ, тобиши маъно тафовут доранд. Калимаҳои **хунрез**, **дамсоз** серистеъмоланд. Вожаи **хунрез** –“касе, ки хуни мардумро мерезад; қотил, маҷ. саффоқ, бераҳм” [ФТЗТ.ҷ.2. 2008, 461] умумистеъмол буда, тобиши маъноӣ манфӣ дорад:

*Аз ӯ ҳар қатраи тег аст хунрез,
В-аз ӯ ҳар чашма тӯфонест дар хез [1, 351].*

*Чу субҳи ҷумъа теги тез бардошт,
Замона гулгули хунрез бардошт [1, 355].*

Вожаи **дамсоз** ба маънои “ҳамсуҳбат, мӯнис, ҳамдам, рафиқи ҳамсоз” [ФТЗТ.ҷ.1. 1969, 321] истифода мегардад ва маъмул аст:

*Мулук аз силки ҳикмат боз ғаштанд,
Хасу гавҳар ба ҳам дамсоз ғаштанд [1, 349].*

Вожаи **саркаш** серистеъмол буда, аломат ва ҳислати ашёро мефаҳмонад. Он дорои чунин маъноҳост: 1. сар ба боло фарозанда, сарафрохта: **кӯҳи саркаш**. 2. сар аз итоат печанда, нофармонбардор, итоатнокунанда; гарданкаш; яқрав: **аспи саркаш**, **рӯди саркаш**, **табиати саркаш**. 3. Ёғӣ [ФТЗТ.ҷ.2. 2008, 213]. Дар байти зерин ба маънои нофармонбардор, итоатнакунанда қорбаст гардидааст:

*Сипоҳи дӯзахӣ чун кӯҳи оташ,
Сайёҳоне ба сони дуди саркаш [1, 356].*

Вожаҳои **кинагустар**, **офатангез** ҳоси услуби китобӣ буда, оҳари суҳанро таъмин менамоянд ва дараҷаи истеъмолашон маҳдуд аст. Ин сифатҳои мураккабро адиб барои ифоданокии баён ба кор бурдааст. Вожаи мураккаби кинагустар аз исми кина ва феъли густурдан таркиб ёфта, дар сарчашмаҳо “Ғиёс-ул-луғот”, “Фарҳанги забони тоҷикӣ”, “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ”, “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и Садриддин Айний, “Фарҳанги осори Ҷомӣ” мушоҳида нагардид.

*Зи дасти рост ғашта кинагустар,
Ду сӯфӣ нӯши хунро шуста соғар [1, 355].*

Вожаи **офатангез** ба маънои ангезандаи осеб, зиён омада, хислати шахсро мефаҳмонад:

*Дигар он молдеви офатангез,
Ки рафту боз гаит аз баҳри хунрез [1, 356].*

Вожаи **мардумшинос** маъмул буда, дар услуби меъёрӣ серистеъмол аст. Вожаи мазкур имрӯз ҳамчун истилоҳ ба маънои мутахассис ва олими мардумшиносӣ, этнограф [ФТЗТ, ҷ.1. 2008, 762] истифода мегардад:

*Чу дар ҳар кас сипосу носирост,
Фаросат духтари мардумшиносост [1, 346].*

*Зи меҳри хеш чун хешони дилсӯз,
Шуморо парваридам баҳри ин рӯз [1, 357].*

Вожаи мураккаби **муборизҷӯӣ** камистеъмол буда, хоси услуби китобист:

*Муборизҷӯю ҷавлонгар ба ҳар сӯӣ,
Сари беҳӯдро боло зада мӯӣ [1, 359].*

Калимаи **баҳрамонбанд** аз исми **баҳрамон** ва асоси замони ҳозираи феъли **бастан** (банд) таркиб ёфтааст. Калимаи **баҳрамон** ба маънои “гули усфур, ки дар урф онро гули муасфар гӯянд; навъе аз бофтаи абрешимӣ; ва ба маънои ёкути сурх” ташреҳ ёфтааст [Ғиёс-ул-луғот, 1987, 150]. Дар мисоли зерин ба маънои бофтаи абрешимӣ омадааст:

*Ҳама аз баҳри мурдан баҳрамонбанд,
Ба теги баҳрамонӣ гаита хурсанд [1, 356].*

Дар асар вожаи **афзунавсоф** мушоҳида гардид, ки дар сарчашмаҳо зикр наёфтааст ва хоси услуби шоир мебошад:

*Амирону сипаҳдорони атроф,
Дар авсофи масоф афзунавсоф [1, 353].*

Дар асар дар сохтани сифатҳои мураккаб сифатҳои аслий ва асоси замони ҳозира ширкат варзидаанд. Вожаи **бадхоҳ** аслан ба хислати манфии шахс мансуб аст, аммо дар байти зерин ба ашё мансуб аст:

*Сарандозӣ кунад чун теги бадхоҳ,
Нигаҳбони ҳама сарҳо бувад шоҳ [1, 345].*

1) Исм ва сифати феълӣ. Ин қолаб дар забони адабии тоҷик маъмул ва серистеъмол аст. Сифатҳои мураккаби **хунолуда ва ғуборолуда** бо ин қолаб сохта шуда, ишора ба аломати мулук ва ҳолати онҳо истифода гардидааст:

*Мулук азбаски хунолуда рафтанд,
Зи гарди кам ғуборолуда рафтанд [1, 362].*

Бо чунин қолаб вожаҳои **заҳрафканда** мушоҳида гардид, ки хоси услуби китобӣ мебошад:

*Аён медид заҳрафканда ҳар шер,
Чу бар дил бас намеомад, чӣ тадбир ?! [1, 348].*

Сифати феълӣ +исм. Дар ин қолаб сохта шудани сифатҳои мураккаб маъмул мебошад. Дар маводи мо танҳо вожаҳои мураккаби **пӯшидаҳарф** [346] мушоҳида гардид, ки хоси услуби бадеист:

*Замона дар пайи коре шигарф аст,
Балои мамлакат пӯшидаҳарф аст [1, 346].*

2) Сифат+ сифати феълӣ. Бо ин қолаб дар асари мавриди назар танҳо вожаи навраста мушоҳида гардид, ки аломати растаниро ифода кардааст:

*Фитод он гулбунӣ навраста дар хок,
Чу гунча кард давлат пираҳан чок [1, 350].*

3) Шумора ва исм. Дар асар сифатҳои мураккабе ба назар расиданд, ки аз шумораи

аслӣ ва исм таркиб ёфта, аломати ашёро мефаҳмонанд:

Аламҳояи ситора, к-ин сеоя,

Кунад бар курсии нӯҳноя соя [1, 353].

Аз таҳлилу баррасии маводи гирдомада маълум гардид, ки Амир Хусрави Деҳлавӣ аз тамоми имконоти калимасозии сифатҳои мураккаб истифода намуда, онҳоро дар тасвири ҳодисаву воқеаҳо, нишон додани симои одамон, ҳолати рӯҳӣ, тавсиф ва тасвири табиат ба кор бурдааст.

Дар асари мавриди назар як қатор вожаҳои мушоҳида гардиданд, ки дар сарчашмаҳо мавҷуд нестанд ва онҳон хоси услуби нависанда буда, ифоданокии баёнро таъсирбахш таъмин мекунанд.

Дар сохтани сифатҳои мураккаб аз ҳиссаҳои нутқ асосан исм, сифат, асосҳои феъл иштирок намудаанд. Шоир дар интиҳоби калима ва офаридани он маҳорати нотақроре дорад, ки саҳми хешро дар тақомулу ташаккули таркиби луғавии забон гузоштааст.

ПАЙНАВИШТ:

1. Амир Хусрави Деҳлавӣ. Осори мунтахаб / Амир Хусрави Деҳлавӣ. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 387 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми I. Фонетика, Морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. — 356 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. – Қисми I: Китоби дарсӣ барои факултети филологияи мактабҳои олӣ. – Душанбе: Маориф, 1973. - 464 с.
4. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Е. А. Земская. – Москва: Просвещение, 1973. – 303 с.
5. Кумахов М.А. О соотношении морфемного строения слова и словообразования. /Кумахов М.А. // Вопросы языкознания. -1963. - №6. - С.107-120.
6. Муҳаммад Фиёсуддин. Фиёс-ул-луғот. Ҷ. 1. / Муҳаммад Фиёсуддин. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.
7. Муҳаммад Фиёсуддин. Фиёс-ул-луғот. Ҷ. 2./ Муҳаммад Фиёсуддин. – Душанбе: Адиб, 1988. – 416 с.
8. Муҳаммад Фиёсуддин. Фиёс-ул-луғот. Ҷ. 3./ Муҳаммад Фиёсуддин. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.
9. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷилди 2. / Муҳаммадхусайни Бурҳон. – Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.
10. Камолиддинов Б. Услубиносӣ. / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 115 с.
11. Кубрякова К.С. Что такое словообразование/ К.С. Кубрякова. – Москва: Наука, 1965. – 80 с.
12. Низомова С. Ф. Сифатҳои мураккаб дар достони “Хусрав ва Ширин”-и Низомии Ганҷавӣ/ С. Ф. Низомова // Паёми донишгоҳи милли. - 2001. - № 3(7). - С. 3-7.
13. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. Монография / Л.С. Пейсиков. – Москва: Изд-во Московского ун-та, 1973. – 198 с.
14. Рубинчик Ю.А. Грамматический очерк персидского языка / Ю.А. Рубинчик / Персидско-русский словарь. В двух томах, под редакцией Ю.А. Рубинчика. Т.2. - Москва: Русский язык, 1985. – С.792-847.
15. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 88 с.
16. Садриддин Айнӣ. Қулиёт. Ҷ.12. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 563 с.
17. Саймиддинов Д. Вожасозии забони форсии миёна // Д. Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.

18. Турсунов М. Составные слова в современном таджикском литературном языке: автореф. дис... канд. филол. наук. / М. Турсунов. – Москва, 1953. – 16 с.
19. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Ҷ. 1. – Москва: Сов. энциклопедия, 1969. – 951 с.
20. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX) Ҷ. 2. – Москва: Сов. энциклопедия, 1969. – 1904 с.
21. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2008. Ҷ.1 – 949 с. 4.2. – 944 с.
22. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2008. Ҷ.2. – 944 с.
23. Фарҳанги осори Ҷомӣ. - Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Советии Тоҷик, 1984. - 608 с.
24. Чавчавадзе Т.А. Именное словообразование в новоперсидском языке. Монография / Т.А. Чавчавадзе. - Тбилиси: Мецниереба, 1981. – 375 с.
25. Чхеидзе Д.Т. Именное словообразование в персидском языке. Монография / Д.Т. Чхеидзе. - Тбилиси: Мецниереба, 1969. – 140 с.

REFERENCES:

1. Amir Khusraw Dehlavi. Selected Works. / Amir Khusraw Dehlavi. – Dushanbe: Irfon, 1973. – 387 pp.
2. Grammar of Modern Literary Tajik Language. Part I. Phonetics, Morphology. – Dushanbe: Donish, 1985. – 356 pp.
3. Modern Literary Tajik Language. Lexicology, Phonetics and Morphology. – Part I: Manual for the faculties of philology of the highest schools. – Dushanbe: Maorif, 1973. - 464 pp.
4. Zemsкая E.A. Modern Russian Language. Word-formation / E. A. Zemsкая. – Moscow: Prosveshchenye, 1973. – 303 pp.
5. Kumakhov M.A. About the Correlation of morpheme formation words and word-formations. / Kumakhov M.A. // Linguistics issues. -1963. - №6. - PP.107-120.
6. Muhammad Ghiyosuddin. Ghiyus-ul-lughot. V.1. / Muhammad Ghiyosuddin. – Dushanbe: Adib, 1987. - 480 pp.
7. Muhammad Ghiyosuddin. Ghiyus-ul-lughot. V.2. / Muhammad Ghiyosuddin. – Dushanbe: Adib, 1988. – 416 pp.
8. Muhammad Ghiyosuddin. Ghiyus-ul-lughot. V.3. / Muhammad Ghiyosuddin. – Dushanbe: Adib, 1987. – 480 pp.
9. Muhammadhusayn Burhon. Burhoni Qote'. Volume 2. / Muhammadhusayn Burhon. – Dushanbe: Adib, 1993. – 416 pp.
10. Kamoliddinov B. Stylistics. / B. Kamoliddinov. – Dushanbe: Irfon, 1973. – 115 pp.
11. Kubryakova K.S. What is Word-Formation / K.S. Kubryakova. – Moscow: Nauka, 1965. -80 pp.
12. Nizomova S.F. Complex adjectives in the story of “Khusraw and Shirin” by Nizomi Ganjawi. / S. F. Nizomova // Bulletin of national University. - 2001. - № 3(7). - PP. 3-7.
13. Peysikov L.S. Essays on Word – Formation of Persian Language. Monograph / L.S. Peysikov. – Moscow: Publishing House of Moscow University, 1973. – 198 pp.
14. Rubinchik U.A. Grammar Essay of Persian Language. / U.A. Rubinchik // Persian-Russian Dictionary. In two volumes, under the editorship of U.A. Rubinchik. V.2. - Moscow: Russian language, 1985. – PP.792-847.
15. Rustamov Sh. Noun Word-Formation in Modern Literary Tajik Language / Sh. Rustamov. – Dushanbe: Irfon, 1972. – 88 pp.
16. Sadriddin Ayni. Kulliyot. V.12. – Dushanbe: Irfon. 1976. – 563 pp.
17. Saymiddinov D. Word-Formation of Medium Persian Language. // D. Saymiddinov. – Dushanbe: Payvand, 2001. – 310 pp.

18. Tursunov M. *Compound Words in Modern Literary Tajik Language: thesis of candidate dissertation of philological sciences.* / M. Tursunov. – Moscow, 1953. – 16 pp.
19. *Tajik Dictionary (from X century until the beginning of XX century).* V. 1. – Moscow: Modern Encyclopedia, 1969. – 951 pp.
20. *Tajik Dictionary (from X century until the beginning of XX century).* V. 2. – Moscow: Modern Encyclopedia 1969. – 1904 pp.
21. *Tajik Glossary.* - Dushanbe, 2008. V.1 – 949 pp. 4.2. – 944 pp.
22. *Tajik Glossary.* - Dushanbe, 2008. V.2 . – 944 pp.
23. *Dictionary of Jomi's Works.* Dushanbe: Editor-in-chief of scientific Tajik Soviet Encyclopedia, 1984. - 608 pp.
24. Chawchawadze T.A. *Nominal Word Formation in New Persian Language.* Monograph / T.A. Chawchawadze. - Tbilisi: Metsniereba, 1981. – 375 pp.
25. Chkheidze D.T. *Nominal Word-building in Persian Language.* Monograph / D.T. Chkheidze. - Tbilisi: Metsniereba, 1969. – 140 pp.